

קשה להבין איך תל-אביב עומדת על תילה בלי דיזנגוף

וגם: איך פעלו ראשי האירגון היהודי בארה"ב, להשגת תמיכת הנשיא הרי
טרומן בתוכנית החלוקה של 1947 והקמת מדינת ישראל

אילן שחורי

בחדר צדדי, זרוקים על הרצפה לקראת השלכתם לאשפה, נחשפו לפני כעשור, במרתף צדדי במוסד הרב קוק בירושלים, כעשרה פנקסים גדולים, צהובים מרוב יושן, כתובים בכתב יד. רק לאחר שאחד המבקרים במקום, שחקר עניין היסטורי אחר, ביקש לברר את תכולתם, הסתבר כי מדובר בפרוטוקולים ההיסטוריים של הקמת ארגון בני ברית במאה ה-19 בירושלים. הם נכתבו בין היתר על-ידי דוד ילין יושב ראש הוועד הלאומי, וממייסדי הסתדרות המורים, אליעזר בן יהודה מחייה השפה העברית, הרב יחיאל מיכל פינס ואחרים, מגדולי אותו דור. גם אז לא הובנה דייה החשיבות הרבה של פנקסים אלו. הם אוחסנו בארון ברזל בחדרו של אותו מבקר, פרופ' ירון הראל באוניברסיטת בר אילן. שיחה מקרית של כותב שורות אלו עם פרופ' הראל על חשיבות אירגון בני ברית וההיסטוריה המיוחדת שלו להקמת מדינת ישראל, נדלקו הזרקורים. הפרוטוקולים הועברו למחקר ובדיקה ובאחרונה יחד עם פרוטוקולים נדירים אחרים ומסמכים נוספים, הועברו למשמרת עולם לארכיון הציוני המרכזי בירושלים. הכוונה להביא בשנים הקרובים להקמת ארכיון ותצוגה של מסמכי בני ברית.

מתוך קריאה מעמיקה בפרוטוקולים אלו, למרות קשיי הבנת כתב היד, התגלתה תמונה נדירה של עיסוקי גדולי הדור של אותם ימים בחיי היום יום, פעילותם הציבורית וסביב הקמת ארגון בני ברית בארץ-ישראל, החל מ-1888. נחשפו למשל

ד"ר אילן שחורי הוא עמית מחקר במוסד הרצל לחקר הציונות באוניברסיטת חיפה, מרצה ומורה-דרך, בעל אתר אינטרנט לתולדות תל-אביב - "תל אביב שלי".

הדיונים שהובילו להקמתה של הספרייה העברית הראשונה בארץ: "בית הספרים מדרש אברבנאל", על שמו של רבי יצחק אברבנאל, מגדולי היהודים שגורשו מספרד, בדיוק 400 שנה קודם לכן,² ספריה שהפכה לאחר מכן לספרייה הלאומית. דיונים שהיו קשורים להקמת גן הילדים העברי הראשון בזיכרון-יעקב. סיוע ואישור להקמה של ללשכת בני ברית השנייה ב-1890 בשכונת נווה-צדק ביפו, בין היתר ביוזמת שמעון רוקח, מראשי לשכת 'שער ציון' שפעל באותו זמן (1887) להקמתה של נווה-צדק, וזמן קצר לאחר מכן לבית החולים היהודי הראשון ביפו 'שער ציון' ולספריה עברית גם היא בשם 'שער ציון'. לימים לאחר שנרכשה על-ידי עיריית תל-אביב קיבלה את השם 'ספריית אריאלה'. עוד גילו פרוטוקולים אלו את הסמכויות שניתנו לנשים באותה תקופה לבחור ולהיבחר במסגרת האירגונית הציונית הזו, ועוד. באחד מפנקסי הפרוטוקולים הישנים, נחשף דיון מרגש שהתקיים ב-22 באוקטובר 1936 ונוהל על-ידי דוד ילין - אז הנשיא הגדול (של כלל א"י) - שהוקדש לזכרו של מאיר דיזנגוף ראש עיריית תל-אביב שנפטר חודש קודם לכן. דיזנגוף היה מבכירי אירגון בני ברית בארץ-ישראל. עמד בראש לשכת 'שער ציון' בנווה צדק ולאחר מכן בתל-אביב, ואף נבחר כסגן הנשיא הגדול של כלל אירגון בני ברית בארץ.³

אחוה ויהודים ועקרונות מסורתיים

את בני ברית, שהפך ברבות הימים לאירגון היהודי הציוני הגדול בעולם, הקימו ב-13 באוקטובר 1843 בניו-יורק 12 מהגרים יהודים מגרמניה בראשותו של הנרי ג'ונס. הם הציעו לכונן מסדר חדש, שיהיה מבוסס על אחווה יהודית ועל עקרונות יהודיים מסורתיים, פחות או יותר על פי המודל של הבונים החופשיים, שאליהם התקבלו נוצרים בלבד. בפירסומי בני ברית העולמי מסופר כי הם ניסו להתקבל בראשית הדרך לבונים החופשיים אך סורבו, משום יהדותם. השם בני ברית ביטא את כוונתם של המייסדים לחזק את הקשר ואת תחושת השותפות בין המהגרים היהודים הוותיקים שכבר התבססו בארה"ב, ובין המהגרים החדשים. שמו של האירגון קבע כי אלה וגם אלה בני בריתו של אברהם אבינו. 45 שנה מאוחר יותר, ב-26 במאי 1888, הוקמה לראשונה לשכת בני ברית בארץ ישראל - 'לשכת ירושלים'.⁴ פחות משנתיים לאחר מכן, ב-14 בפברואר 1890, הוקמה כאמור לשכת בני ברית השנייה - לשכת 'שער ציון' בשכונת נווה צדק. בראשה עמד שמעון רוקח, והנשיא הראשון היה הרב יחיאל מיכל פינס. שמעון רוקח היה הנשיא השני וכיהן תקופה נוספת עד מלחמת העולם הראשונה. דיזנגוף, שהיה חבר ותיק בלשכה, נבחר כנשיא 'שער ציון' בסוף 1924 וכיהן בתפקידו עד סוף 1927. לאחר מכן שימש כסגן נשיא בני ברית של ארץ ישראל. לשכת ירושלים, הלשכה הראשונה הפכה, עם הקמתם של לשכות נוספות בצפת, חיפה, זיכרון-יעקב ומקומות אחרים, ל'לשכה הגדולה', כלומר המרכז הארץ-ישראלי של הארגון. לראשותו נבחר 'הנשיא הגדול', דוד ילין.⁵ שמעון רוקח הוביל את לשכת 'שער ציון' לשתי יוזמות חשובות: בית החולים

היהודי הראשון ביפו (בשכונת נווה שלום) לה קרא כשם הלשכה. את השם 'שער ציון' העניק גם ליוזמתו בפברואר 1890, להקמה, זו פעם הראשונה בארץ ישראל, של ספרייה עברית לציבור היהודי. הספרייה, שנפתחה לציבור לראשונה כעבור שנה ב'בית נבולסי', שבו שכנו משרדי הוועד הפועל של חובבי ציון,⁶ קיבלה את שם הלשכה 'ספריית שער ציון'.⁷ עם הקמתה של תל-אביב הוחלט לפתוח סניף של הספרייה בשכונה החדשה, ובדצמבר 1912 נפתחה ספרייה בביתו של יעקב מטלון בשדרות רוטשילד.⁸ דיזנגוף, אז יו"ר ועד שכונת תל-אביב, תמך בפעילותה.⁹ עד מלחמת העולם הראשונה הלכה הספרייה והתרחבה, אבל במהלך המלחמה נסגרה. לאחר הכיבוש הבריטי של ארץ-ישראל, בל"ג בעומר 1918, בסיועו של ועד הצירים, נפתחה הספרייה מחדש ובה

ראש העיר מאיר דיזנגוף

6,402 ספרים.¹⁰ ואולם הקשיים הכספיים הלכו וגברו וגם מיקומה בבית מטלון לא היה מספק. ב-18 באפריל 1922 הוחלט להעבירה לחזקתה של עיריית תל אביב.¹¹ 'שער ציון' היתה לשכת בני ברית הגדולה, החשובה והדומיננטית ביותר טרם הקמת מדינת ישראל. היה לה חלק רב בהתפתחותה של תל-אביב וחבריה הבכירים מילאו תפקידים ציבוריים וממלכתיים ביישוב ובניין העיר עוד לפני שהוקמו מוסדות ההנהלה הציונית והסוכנות היהודית. די להסתכל ברשימת חברי לשכת 'שער ציון' כדי להבין את חשיבותה הגדולה באותם ימים. עם חבריה נימנו אז אישים כמו הרב יחיאל מיכל פינס, שמעון רוקח, יחזקאל דנין, מאיר דיזנגוף, זאב טיומקין, הרב יעקב מאיר, ד"ר מנחם שטיין, בצלאל יפה, הרב בן ציון חי עוזיאל, חיים נחמן ביאליק, יעקב כהן, הרב איסר יהודה אונטרמן, הרב ידידיה פרנקל, דוד סמילנסקי, ד"ר יעקב מיכלין, דוד איז'מוז'יק ואחרים.¹²

בשנות מלחמת העולם הראשונה הוקפאה פעילותה ולאחר שחודשה נבחר מאיר דיזנגוף ב-1923 לנשיא 'שער ציון'. הוא הפך אותה תוך זמן קצר ללשכת בני ברית הדומיננטית ביותר בארץ. באותה שנה הוקמה הלשכה הגדולה של בני ברית לכלל ארץ ישראל ודיזנגוף נבחר כסגן נשיא.¹³ כשעלה ביאליק ארצה במרץ 1924, ניסה דיזנגוף לשלבו בשורה של פעילויות, שיכנע אותו להצטרף לבני ברית. בטקס חגיגי

ומרשים כנשיא קידש אותו כ'אח' חבר לשכת 'שער ציון'. ביאליק הירבה להגיע למיפגשים ומדי פעם בפעם אף נשא את ההרצאה המרכזית.¹⁴ ב-27 בינואר 1929 התכנסה בזיכרון-יעקב ועידת בני ברית הארצית, ועוררה תהודה רבה. דיזנגוף נבחר כנשיא הוועידה שבה נדונו בין השאר הרחבת פעילות האירגון והמשך המאבק במיסיון והחינוך הזר בארץ, הוצאת בולטין והחלטות מעשיות נוספות.¹⁵

הוד והדר על ראש אחינו הגדול

לאחר פטירתו של מאיר דיזנגוף, מגלים הפרוטוקולים את פרטי ישיבת הזיכרון שנערכה לכבודו.¹⁶ לפי הפרוטוקול, בישיבה המיוחדת הזו השתתפו כ-100 איש וביניהם משה שלוש נשיא לשכת ביאליק ושרה ניימן מלשכת 'בת ציון' בתל-אביב. נשיא לשכת 'בני ירושלים' פתח את המפגש: "קשה להסתגל לרעיון שאנשים גדולים אשר מפעליהם חיים וקיימים, יכולים לעזוב אותנו מבלי לשוב. מכאן ההבחנה הדקה בלשון הספרות שלנו, כי אינם מדברים על מיתתם של צדיקים אלא על הסתלקותם. שמו של דיזנגוף, כל כך קשור עם קורות העיר תל-אביב, עד כי קשה להבין כי העיר הזאת עומדת על תילה אחרי שהסתלק ממנה... מה גדולה האבדה שנגרמה לעיר העברית במותו... בסוף ימיו פחתה התעניינותו בתנועת בני ברית לא מחמת אדישות או חוסר זמן, אלא מטעמים אחרים. תוכניתו הגדולה הייתה, כי הלשכות בארץ תדאגנה לצרכים התרבותיים והרוחניים של אחינו בכל ארצות המזרח. האדם בעל ההיקף, הרחב, לא היה יכול להצטמצם בפעולות קטנות אלא שאף לגדולות. הדבר הזה בא ללמדנו הרבה. לשכות בני ברית מיועדות למלא תפקיד גדול. מצד אחד, עליהן להפעיל את הלשכות בכל העולם לטובת עבודתנו בארץ ולשתתף בעבודת התחיה, ומצד השני להאציל מרוח הא"י על הגולה בעזרת הצינורות של המסדר הגדול".

הנשיא הגדול האח דוד ילין: "הוד והדר היו הנזר אשר על ראשו של אחינו הגדול. אהבה ואחווה וגמילות חסדים. אלה היו התכונות שלו. אפשר לדמותו לנשיא הגדול מלוא הרקמה, כי מעוף גדול היה לו ולא עמד על קטנות. הכל הוא עשה בשביל אחרים ולנפשו לא כלום. עירי היה. חברתו בחיים נפטרה לפניו והוא נשאר בודד. דבר אחד היה רעו בחיים: בהיותו אידיאליסט, היה גם איש המעשה. הוא ידע להיות עז כארי כשהגיע הזמן לעמוד לפני כוחות איתנים. שאיפתו נתמלאה. עירו גדלה ורחבה, הן במובן החומרי והן במובן הרוחני. אנו בטוחים כי כל מה שתגדל העיר, כן יגדל גם הקשר הרוחני אשר בין תושבי העיר והמנוח. אנחנו חברי לשכות בני ברית צריכים ללכת בעקבותיו ולשים אותו דוגמה לעבודתנו".

יצחק דנין נשיא לשכת 'שער ציון': "האח דיזנגוף היה אדם שחי כל ימיו לפי רוח המסדר שלנו. הוא היה איש שלום, רודף שלום. הלשכות בארץ התחילו בפעולה חשובה: משקי עזר במושבות. הפעולה הזאת היתה לפי רוחו של המנוח. על הלשכות להמשיך במפעל הזה ולייסד 'אמת מאיר' בכדי להקים מצבה חיה לזכרו של האח דיזנגוף. האח משה שלוש, נשיא לשכת ביאליק: "דיזנגוף נולד להיות אח. תמיד

חלם על הגשמת רעיונות נשגבים. הוא האמין בכוחותיו ובהשקפותיו. רצונו היה כי תל-אביב תשתרע לשני עברי הירקון. לא סגר את דלתו בפני כל איש או אישה. היה איש השלום, תמיד ויתר... דיזנגוף יחיה בליבנו כל זמן שתל-אביב תעמוד על תלה". האחות כהנוב, נשיאת לשכת 'בת ציון': "בני תושבי הארץ מכירים את דיזנגוף לא רק מזמן פריחתה אלא גם בזמן הצרות שבאו עלינו בימי המלחמה. זכינו לראות בעינינו את הפלא הגדול: נבנתה העיר שעליה חלם כל ימיו. הוא היה בעל אמונה עמוקה, בזה היה כוחו. אחרי המלחמה כשהתפשטה הקנאות והתחילו להלם נגד חברות כי"ח, התרומם דיזנגוף וכעודד אותנו בעבודה. יהיה זכרו ברוך".

הניצחון של ג'ייקובסון בבית הלבן

לבני ברית היה חלק במהלכים שהובילו להכרתה של ארה"ב במדינת ישראל ובהקמת המדינה. ב-1947 סמך הארי טרומן, נשיא ארה"ב, את ידו על תכנית ועדת האו"ם בדבר חלוקת ארץ-ישראל. אך נאלץ לקבל את עמדת משרד החוץ האמריקאי ומשרד ההגנה בהמשך, ולחזור בו מהחלטת כ"ט בנובמבר, ובעיקר לא לכלול את הנגב בגבולות המדינה היהודית. היה חשש גדול מאוד, שארה"ב תתמוך ביוזמת מועצת הביטחון לעכב את החלטת החלוקה ולדחות לזמן בלתי ידוע את הקמתה של המדינה היהודית. רק בזכות חבר בני ברית האמריקאי אדי ג'ייקובסון, שהיה מיווד עם הנשיא, שונתה המדיניות ואולי גם ההיסטוריה.

ראשי המוסדות הלאומיים החליטו, שלמרות מצבו הבריאותי הלקוי של חיים וייצמן, הוא ייסע לארה"ב בתקווה שטרומן לא יסרב לפוגשו. נשיא בני ברית במחוז קנזס-סיטי, הכיר את ג'ייקובסון כלקוח וכידיד אישי מבני ברית, והוא סידר לנחום גולדמן פגישה עם ג'ייקובסון. באמצע חודש מרץ 1948, שהה גולדמן בניו-יורק. בלובי של המלון הוא פגש את מזכירו האישי של וייצמן: 'מה שלום הזקן?' (הכוונה לחיים וייצמן). המזכיר ענה לו בפרוטרוט כי עד כה לא הצליח להשיג פגישה עם הנשיא. אם תוך זמן קצר הוא לא ייפגש עם טרומן, יש סכנה לכל הרעיון של הקמת מדינה יהודית. בשעה מאוחרת הוזמן גולדמן לחדרו של וייצמן שאמר לו: "רציתי לומר לך, כי הדבר כל כך דחוף, שהזמנתי אותך על מנת לבקש ממך לעשות את כל שתוכל לעשות, כאן ועכשיו". גולדמן התקשר טלפונית לאדי ג'ייקובסון בקנזס-סיטי, וביקשו להגיע בדחיפות למזרח ארה"ב. גולדמן גם טרח והסביר לו את מצבו הרפואי של וייצמן. לג'ייקובסון היה אישור להיכנס לבית הלבן בכל עת. הוא התייצב כעבור יומיים אצל טרומן ומזכירו האישי של טרומן אמר לו שהוא מקווה שהוא אינו מתכוון לדבר על בעיית היהודים. טרומן קיבל אותו בידידות רבה ושאלתו הראשונה של טרומן היתה: "איפה קנית את העניבה הרועשת שלך?" ג'ייקובסון העלה את נושא החלטת החלוקה וטרומן הסביר לו מדוע הוא אינו מוכן להיפגש עם אף אחד בעניין. ג'ייקובסון כבר היה בדרכו החוצה, כשאת תשומת ליבו הוסטה לפסלון שעמד על שולחנו של הנשיא – מיניאטורה של מבנה, שטרומן הקים להנצחת הנשיא האמריקאי

אנדרו ג'קסון. מיד אמר לטרומן: "אני הולך מכאן עכשיו, אבל אני רוצה שתדע, שמה שג'קסון היה בשבילך, כך חיים וייצמן הוא בשבילי". טרומן נתן טפיחה לג'ייקובסון, ואמר לו: "ניצחת!" עם זאת, הוא ביקש שאף אחד לא ידע שחיים וייצמן יבקר אצלו וביקש שייכנס בדלת האחורית, ושאפילו החדרים שיתגורר בהם במלון לא יהיו על שמו של וייצמן. (החדרים הוזמנו על שם המזכיר הכללי של בני ברית, מוריס ביסגל). למחרת היום התקיימה ישיבה של מועצת הביטחון של האו"ם. שר החוץ של ארה"ב דיבר בעד תוכנית החלוקה, ובעד הקמת שתי מדינות, התוכנית לביטול הצעת החלוקה ירדה מהפרק. על כך קיבל אדי ג'ייקובסון אות הצטיינות בוועידת בני ברית ב-1950 אשר בה השתתף סגנו של טרומן – בהיות הנשיא בנסיעות מחוץ לווינגטון.

הערות:

- 1 תודה מקרב לב לפרופ' אמריטוס ירון הראל לשעבר דקן הפקולטה למדעי היהדות באוניברסיטת בר אילן, על שיתוף הפעולה ועל הסיוע הרב שלו בחשיפת הפרוטוקולים.
- 2 אברהם יערי, תולדות בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי עד שנת תר"ף, ירושלים, תר"ץ, עמ' ו
- 3 אילן שחורי, חבורת סוד, מגזין סגולה להיסטוריה 138, דצמבר 2022
- 4 אילן שחורי, חבורת סוד, מגזין סגולה להיסטוריה 138, דצמבר 2022; וכן אילן שחורי, פעילות עיריית תל אביב בתקופת של מאיר דיזנגוף 1936-1921, והשפעתו על פיתוח העיר. עבודת Phd שהוגשה לחוג לתולדות ישראל באוניברסיטת חיפה, 2025, בהנחיית פרופ' גור אלרואי
- 5 אילן שחורי, חבורת סוד, מגזין סגולה להיסטוריה 138, דצמבר 2022
- 6 בית משפחת נבולסי היה ב'דרך מנשיה', לימים רחוב אילת פינת המרד 1, בקצה הצפוני של שדרות ירושלים. בניין זה הפך למעשה לבית הקהילה היהודית ביפו, ובתחילת המאה ה-20 החל לפעול בו המועדון הציוני 'ישורון', שביוני 1906, ביום בואו לארץ ישראל, הופיע בו עקיבא אריה ויס, ואז הוחלט להקים בראשותו את 'אגודת בוני בתים ביפו', שלאחר זמן קצר נהפכה ל'אחוזת בית'.
- 7 דב שידורסקי, ספרייה וספר בארץ ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית, ירושלים: מאגנס, תש"ן, עמ' 71.
- 8 שידורסקי, ספרייה וספר, עמ' 91.
- 9 אילן שחורי, 'חבורת סוד: סיפורה של לשכת שער ציון', סגולה 138 (2021): 15-25.
- 10 ארנסט, 'ספריית "שער ציון"', עמ' 268.
- 11 שם.
- 12 אילן שחורי, חבורת סוד, מגזין סגולה להיסטוריה 138, דצמבר 2022
- 13 אילן שחורי, מאיר דיזנגוף השריף של תל אביב, כתב העת "סגולה" יוני 2020
- 14 סמילנסקי, עם בני ארצי ועירי עמ' 61.
- 15 אילן שחורי, חבורת סוד, מגזין סגולה להיסטוריה 138, דצמבר 2022

האנציה

משתתפים:

אפרים ענבר
יגאל כרמון
יורם ארידור
עודד מודריק
מנחם רהט
יובל כהן
ערן בר-טל
אודי מנור
יוסף קיסטר
אלי ורד חזן
אריה נאור
ראובן גפני
ירון פשר
אילן שחורי
גרשון סתיו
אודי כרמי
ענת קדרון
אגי משעול
שרה אוסצקי-לזר
יעקב אחימאיר
אריה אלדד
יחיעם ויץ
חבצלת פרבר
בלפור חקק
לאוניד (ליאון) גרשוביץ
בני ציפר
אבישי רואיף
רמי אושה

נובה - גיא ההרגה, 7 באוקטובר

שנה וחצי לטבח. כאן נרצחו במסיבת הטבע שלא אובטחה
378 צעירות וצעירים, 44 נחטפו, 17 עודם מוחזקים בשבי החמאס.
(צילם: יואב עפרי)

238

מאי 2025
תשפ"ה